

PRIKAZI / BOOK REVIEWS

Jörn Leonhard, DIE BÜCHSE DER PANDORA. GESCHICHTE DES ERSTEN WELTKRIEGS, München, C. H. Beck, 2015⁶, 1168.

Usredsređenost na istraživanje vojne, diplomatske i političke istorije decenijama je dominirala historiografijom o Prvom svetskom ratu u kojoj je posebno mesto zauzimalo pitanje odgovornosti pojedinih država za pokretanje najvećeg sukoba u dotadašnjoj istoriji čovečanstva. Takav pristup naročito je odlikovao nemačku historiografiju koja se uporno posvećivala opovrgavanju teze o „ratnoj krivici“ Nemačke, utvrđenoj Versajskim mirovnim ugovorom. Prekretnicu u historiografiji o Prvom svetskom ratu predstavljala je velika kontroverza tokom 1960-ih podstaknuta istraživanjima Frica Fišera. Iako je njegov pristup (ograničen većinom na domen političke i diplomatske istorije) bio izrazito tradicionalan, Fišer je u svojim radovima ubedljivo dokazao ključnu odgovornost vojnog i političkog vrha Nemačkog rajha za pokretanje svetskog rata. Rasprave koje su narednih godina usledile potvrdile su ispravnost Fišerovih teza. „Smena paradigme“ u (zapadno)nemačkoj historiografiji, obeležena od kraja 1960-ih godina usponom Bilefeldske škole društvene istorije, pružila je dodatni podsticaj istraživanjima koja su „dubinske uzroke“ Prvog svetskog rata tražila unutar društveno-ekonomskih struktura i procesa. Na socijalno-istorijski pristup Bilefeldske škole tokom 1980-ih nadovezali su se radovi brojnih nemačkih, francuskih i anglo-američkih istoričara koji su težište istraživanja usmerili ka istoriji svakodnevice i istoriji mentaliteta a, u sklopu ovog preusmeravanja, i ka političkoj antropologiji, intelektualnoj istoriji, istoriji roda, novoj kulturnoj istoriji te istoriji sećanja. Pluralizam istraživačkih strategija u savremenoj historiografiji nije samo upotpunio mozaik istorijskih znanja o Prvom svetskom ratu, već je i predstavu o njemu učinio znatno složenijom i diferenciranijom.

Jörn Leonhard (1967), profesor istorije Novog veka na Univerzitetu u Frajburgu i jedan od vodećih nemačkih stručnjaka za istoriju Zapadne Evrope u 19. veku, u svojoj nesvakidašnjoj sintezi pod nazivom *Pandorina kutija. Istorija Prvog svetskog rata*, pružio je svojevrstnu rekapitulaciju rezultata dosadašnjih istraživanja „iskonske katastrofe 20. veka“ (George F. Kennan). Objavljena prvi put 2014. u *hardcover* izdanju koje je doživelo ukupno šest izda-

nja za kojima je 2018. usledio prevod na engleski a zatim i kineski jezik, Leonhardova knjiga je, uprkos izrazito stručnom pristupu i obimu od gotovo 1.200 stranica, postala globalan istoriografski bestseller. Razloge ovog nesvakidašnjeg uspeha valja tražiti ne samo u snažnom interesovanju javnosti za Prvi svetski rat (podstaknutom obeležavanjem njegove stogodišnjice) već, prvenstveno, u osobenim odlikama same knjige po kojima se ona izdvaja iz, doslovce, nepreglednog mnoštva historiografske literature najrazličitijih žanrova objavljene tokom proteklih nekoliko godina. U prvom redu, upadljivo obeležje Leonhardovog pristupa istoriji Prvog svetskog rata predstavlja izvanredno poznavanje praktično sveukupne relevantne historiografske literature što mu je omogućilo da ostvari zadivljujuću sintezu različitih teorijsko-metodoloških usmerenja. Drugo, Leonhardova sinteza poseduje jasnu i preglednu strukturu: u hronološkom okviru obuhvata prve dve decenije 20. veka (1900–1923), uključujući predistoriju Prvog svetskog rata, njegove uzroke, tok i posledice, dok u prostornom pogledu ona ima globalnoistorijski pristup – iako je težište autorovog izlaganja na Evropi, on je u svoj prikaz uključio i vojno-politička dešavanja na svim kontinentima srazmerno njihovoj ulozi u globalnom ratnom konfliktu. Treće, Leonhardov pristup je izrazito interdisciplinaran budući da se služi modelima mnoštva društvenih i humanističkih nauka (politikologije, sociologije, antropologije, socijalne psihologije), posmatrajući istorijske pojave i procese u širokoj komparativnoj i transnacionalnoj perspektivi.

Na temelju pomenutih teorijsko-metodoloških polazišta, Leonhard je svoju sintezu strukturirao unutar deset poglavlja različitog obima. U uvodnom poglavlju *Nasleđa: Prvi svetski rat i dugi 19. vek Evrope* (str. 9–28) autor je prikazao strukturalne činioce evropske istorije 19. veka – društvenu emancipaciju, političku revoluciju i reformu, nastanak moderne, visoko birokratizovane države, revoluciju medija, pojavu nacija i nacionalizma kao dominantnog oblika političke legitimacije, globalizaciju svetske privrede, sistem ravnoteže između velikih evropskih sila, ratobornost država kao posledicu tehnološkog razvoja, veru u društveni i materijalni napredak te svojevrstno „ubrzanje“ vremena, to jest promene u njegovom opažanju. Polazeći od pomenutih činilaca, Leonhard je u drugom poglavlju *Nadme-*

tanja: sprečavanje rata i produbljivanje krize (29–82) analizirao ravnotežu moći i dinamiku promene u međunarodnim odnosima, prostore sukoba i logiku delovanja velikih sila, raširene „panorame napretka i ratne scenarije“ te velike pripovesti poput imperijalizma, radikalnog nacionalizma i militarizma koje su doprinele uobličavanju predstava o neizbežnosti velikog evropskog rata. U trećem poglavlju *Iskliznuće i eskalacija: leto i jesen 1914* (83–264) Leonhard je prikazao razdoblje od Sarajevskog atentata, preko Julske krize, zaključno sa velikim bitkama u jesen 1914. na Zapadnom, Istočnom i Balkanskom frontu. Sledeći rezultate Frica Fišera i njegovih sledbenika, on je temeljno analizirao diplomatska i politička zbivanja tokom Julske krize istakavši da je „Nemačka, nesumnjivo, imala posebnu odgovornost u Julskoj krizi“ (95) te da su, s obzirom na pružanje „blanko čeka“ savezničkoj Austro-Ugarskoj, „nemački političari svakako bili prvi koji su sa takvom politikom, u ranoj fazi krize, svesno uračunali zaoštavanje politike Beča“ (97). Ipak, osnovni razlog koji je diplomatsku krizu preobrazio u sukob svetskih razmera Leonhard pronalazi u rastućoj „krizi (međusobnog) poverenja“ koja je rat učinila prihvatljivim u odnosu na pretnju od gubitka nacionalnog/državnog prestiža (125). Pored prikaza ratnih dejstava, tehnoloških aspekata rata i promenljive „dinamike nasilja“, autor je analizirao društvene i ekonomske promene koje su nastupile u ratnim okolnostima, fenomene socijalne „euforije i straha“ te oblike ideološke legitimacije rata.

Širok, komparativan i transnacionalan pristup nagovešten u uvodnim poglavljima, Leonhard je sledio u četiri središnja, hronološki strukturirana, poglavlja – *Zastoj i pokret: 1915* (265–429), *Trošenje i izdržavanje: 1916* (430–613), *Ekspanzija i erozija: 1917* (614–805), *Neočekivanost i rasulo: 1918* (806–938). Iako na prvi pogled periodizacija deluje tradicionalistička, ona to nije budući da se autor u svakom poglavlju usredsredio na analizu karakterističnih pojava i procesa koji, pored vojne i političke dimenzije, obuhvataju gotovo sve relevantne činioce iz društvenog, ekonomskog i kulturnog života – razvoj tehnologije, industrijalizaciju smrti i neviđeni porast razaranja, „fantazije o ekspanziji“ tj. planove o stvaranju novih imperijalističkih tvorevina, razmere etničkog nasilja, ratnu svakodnevicu obeleženu iskustvom masovne smrti, oskudicom i glađu, pojavu ratnog

profiterstva, „ljudski materijal i bitke materijala“, „društveno polarizovanje i političku eroziju“, intelektualna kretanja i mentalitete te promene u demografskim, klasnim i rodnim odnosima, „političku ekonomiju rata“, značaj revolucije u Rusiji i stupanja SAD u rat 1917. te vojno-političke i društveno-ekonomske uslove koji su odredili poraz i kapitulaciju Centralnih sila u jesen 1918. godine. Poslednja tri poglavlja predstavljaju svojevrsni zaključak čitave knjige u kojima je Leonhard analizirao društvene, ekonomske i političke posledice „totalnog rata“ u evropskom i globalnom kontekstu – *Ishodi: ratovi u miru i konkurencija novih modela uređenja* (939–978), različite načine sećanja na Prvi svetski rat – *Sećanja: fragmentisana iskustva i polarizovana očekivanja* (979–996) kao i njegovo mesto u istoriji 20. stoleća – *Hipoteke: Prvi svetski rat i 20. vek globalnih konflikata* (997–1014). Rezimirajući zaostavštinu rata Leonhard je – osim normalizovanja „totalnog rata“ protiv celokupnih društava i njihovih materijalnih i duhovnih resursa, zaoštavanja „slike neprijatelja“ praćenog praksom socijalnog isključivanja te prihvatanja rata kao legitimnog sredstva ostvarenja univerzalnih (nacionalnih, klasnih, imperijalističkih) načela – istakao još i suprotstavljenost između nacionalizma i internacionalizma i složen problem nacionalnih manjina, opadanje značaja evropske „pentarihije“ i uspon SAD i Japana kao globalnih sila, kao i stvaranje „novih utopija“ obeleženih izrazitim antiliberalizmom. Imajući u vidu bezbrojne žrtve i napore uložene u obuzdavanje lanca ekstremnog nasilja započetog u avgustu 1914, autor zaključuje da se čovečanstvo i danas bori sa nasleđem proizašlim iz „Pandorine kutije“ koju je otvorio Prvi svetski rat.

Uvidom u neke od glavnih tema ove voluminozne istoriografske sinteze koje smo nastojali da prikazemo, smatramo da je Leonhard uspeo da savlada ogromnu količinu faktografije koju je, služeći se jasno definisanim teorijskim modelima i konceptima, strukturirao oko centralnih problema iz vojno-političke, društveno-ekonomske i intelektualno-kulturne sfere. Zahvaljujući akribičnosti i zapanjujućoj erudiciji, njegove analize istorijskih pojava i procesa su sveobuhvatne i duboke, interpretacije su iznijansirane i višeslojne dok su zaključci čvrsto utemeljeni i pouzdani. Osim toga, ono čime ova fascinantna istoriografska sinteza pleni jeste mnoštvo pitanja koja se odnose na isto-

rijski totalitet a na koja Leonhard pruža promišljene i kritičke odgovore. Upravo stoga, on ne samo što je prevazišao tradicionalnu evrocentričnost (koja i danas odlikuje značajan deo istoriografije o Prvom svetskom ratu), već je svojim sveobuhvatnim pristupom i izrazitom metodološkom refleksivnošću uspeo da se umnogome približi davno zacrtanom idealu „totalne istorije“. Konačno, imajući u vidu ocenu da Leonhardovom „analizom započinje nova epoha u istoriji svetskog rata“ (Hans-Ulrich Wehler), smatramo da je reč o, nesumnjivo, najuspešnijoj „velikoj pripovesti“ o Prvom svetskom ratu ne samo u nemačkoj već i u čitavoj svetskoj istoriografiji.

Michael Antolović

Agnes Tóth (ur.), DOKUMENTOK A MAGZARORSZÁGI NÉMETEK TÖRTÉNETÉHEZ 1944–1953/QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHEN IN UNGARN 1944–1953, s. l., Argumentum, 2018, 1424.

Drugi svetski rat je sudbinski uticao na mnoge narode i etničke grupe. Mađarska je bila izuzetna po tome što je tokom ovog rata i odmah posle njega u velikoj meri izgubila dve jedine nacionalne manjine koje su u većem broju živеле u zemlji posle 1918. godine: Jevreje tokom holokausta u samom ratu, a Podunavske Švabe u prvim godinama posle rata. I dok se za nestanak prvih mogla (bar delimično) prebaciti krivica na naciste, za nestanak većeg dela drugih krivicu je snosila sama mađarska država. Zbog toga je taj trnovit problem jedna od stalnih tema mađarske istoriografije. Njome su se istraživači bavili još u doba socijalizma – dakako u skladu sa tada važećom ideologijom, slobodom istraživanja i državnim potrebama. Mnoga neugodna pitanja, kako za same mađarske Nemce, tako i za samu mađarsku državu, otvorena su već tada. Promena društvenog sistema i ideološke paradigme omogućila je da se krene dalje u ispitivanju tog neslavnog poglavlja nacionalne istorije. Posle niza značajnih radova pojavio se i obiman zbornik dokumenata pod uredništvom Agneš Tot, jedne od marljivijih postkomunističkih istraživačica sudbine Nemaca i drugih nacionalnih manjina u Mađarskoj.

Zbirka pokriva najtraumatičnije razdoblje u istoriji Podunavskih Švaba u Mađarskoj. Kao i u drugim istočnoevropskim zemljama u kojima

su do Drugog svetskog rata živеле nemačke nacionalne manjine, bilo je to vreme osvete za (sa)učestvovanje u ratnom naporu Hitlerovog rajha, etničkog čišćenja i istovremenog uspostavljanja socijalističkog režima. Kao i u svakoj od tih zemalja, ti procesi su imali svoje specifičnosti u Mađarskoj, a ova zbirka dokumenata na plastičan način pokazuje mnogo toga od onoga o čemu su već pisali mađarski i drugi istoričari.

Sudbina Nemaca u Mađarskoj nije bila pravolinijski zacrtana od novih vlastodržaca, kako je to bio slučaj u Jugoslaviji. Delimično zbog heterogenosti novih vlasti koje nisu odmah postale komunističke, a delimično i zbog drugačije etničke strukture zemlje, njenog različitog svrstavanja tokom rata, a svakako i usled nehomogenosti same nemačke manjine. Pored toga, sudbina Nemaca u Mađarskoj je dovedena u vezu sa proterivanjem i preseljavanjem Mađara iz susednih zemalja, posebno iz Čehoslovačke. Sve to je uticalo da proces proterivanja Nemaca iz Mađarske bude znatno komplikovaniji i protivrečniji nego u drugim zemljama, a posebno Jugoslaviji gde je vladajuća Komunistička partija nesmetano sprovedila svoju politiku.

Specifičnost nemačke manjine u Mađarskoj bila je u tome što je kod velikog dela folksdojčera postojala istinska vernost državi. Ona je stvorena tokom više vekova života u istorijskoj Ugarskoj, a često je prelazila i u etničku asimilaciju. Tako u mnogim dokumentima iz ove zbirke vidimo da su proterivanje ili interniranje Nemaca, konfiskaciju njihove imovine i druge represivne mere sprovedili ljudi sa nemačkim prezimenima. Lojalnost velikog dela mađarskih Švaba se ogledala i u manjem procentu onih koji su dobrovoljno otišli u Waffen-SS, odnosno u relativno jakom Pokretu lojalnosti koji su mađarske vlasti organizovale među mađarofilskim Nemcima. Ta podela je ostavila duboke tragove u nemačkim selima tokom rata, a nastavila je da igra ulogu i posle njega, što se takođe dobro vidi iz dokumenata u zbirci.

Oni takođe odslikavaju i jednu drugu pojavu koja se (zbog veće jedinstvenosti postupka) u manjoj meri opažala u Jugoslaviji. Dok je u Jugoslaviji bilo predviđeno da se represiji podvrgnu skoro svi Nemci, uz samo pojedine izuzetke, u Mađarskoj je bilo predviđeno da se odgovornost za kolaboraciju sa nacistima gradi, odnosno da se lojalne, promađarske Švabe odvoje od onih koji su ispoljili profašističko